

СПАДЩИНА І НОВІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ольга Збожна, 2002

Порушено два актуальні аспекти уточнення і нормалізації української термінології: уніфікація вимови і написання споріднених термінів; необхідність пошуку власних українських відповідників замість скопійованих з іншої мови. Наведено приклади і обґрунтовано їх переваги.

In the article two aspects of primary importance of precision and normalization of Ukrainian terminology are considered – those of unification of pronunciation and written presentation of derivatives, of search for proper Ukrainian corresponding terms instead of copied from the other language. Examples are given, their advantages are explained.

Є Мова, бо є Народ!

Є Народ, бо є Мова!

Довголітнє панування чужинців на землях України спричинило застій розвитку української мови, особливо наукової. Українська мова на рідній землі, у рідного народу стала пасербницею. В окремих галузях знань, які розвивались в останні десятиріччя, коли Україна перебувала у складі наступниці російської імперії – Советського Союзу, майже відсутні терміни українською мовою, а ті, якими користуємося, у більшості випадків, – покручі: російські терміни переписали українською мовою. Від такого термінотворення вони не стали українськими. І що найприкріше – це продовжується Зі сторінок періодичних видань вони мандрують на радіо та телебачення і навпаки. Для прикладу візьмемо російський термін *качество* (качество) і вираз *в качестве*.

Качество українською мовою означає *якість*. Колись українці казали *добротність* (наприклад *добротні товари*), тепер кажуть *якість* (відповідно – *якісні товари*). *Якість* – це сукупність властивостей. І як прикро вражають вирази – *людські якості*, *лідерські якості*, *смакові якості* і т.д., які так часто чуємо і читаємо на сторінках періодичних, та й не лише, видань. Немає людських чи лідерських якостей. Є людська вдача, людська натура і відповідно – риси людської вдачі, людської натури, риси лідера тощо.

“В качестве” українською мовою переклали, а точніше, переписали *в якості*. І якого лише змісту не вкладають у цей вираз. Тільки не того що треба. Українською мовою цей вираз треба перекладати *у ролі*, або змінити закінчення слова. Наприклад, якимось по радіо передали повідомлення “...*він тепер у новій якості*, *у якості депутата*”. Та не *у якості депутата* він, а *у ролі*. Можна написати простіше: *він тепер депутатом*.

І немає спину ні *якості*, ні *в якості*, бо це ж написав професор-лінгвіст – Олександр Пономарів (тоді Пономарьов) на сторінках “Молоді України”, коли вів рубрику “Як парость виноградної лози”. Зі сторінок “Молоді України” цей вираз помандрував у мовний український світ. Хто зупинить його? Найкраще було б, якби його зупинив сам професор

Пономарів. Адже він пішов у наш мовний світ з його “легкої руки”.

Останнім часом українські періодичні видання вподобали собі вираз *на киталт*. Так, у “Молоді України” від 21 травня 2002 року (рубрика “Історії не переписеш”) в огляді, підготовленому Юлією Косинською, “Чи зміг би я поглянути Тарасові у вічі” (Спогади Олексія Дмитренка) читаємо: “На сторінках газет захищав ім’я Шевченка від різних сучасних борзописців *на киталт* (виділила – О.З.) Бузини, які намагаються очорнити Тарасове ім’я”. Що не кажіть, а гарно дібрана пара: “*На киталт*” і “*Бузина*”. Дуже пасують одне одному. Українці про таке поєднання кажуть: *яке їхало – таке здибало*. А взагалі *на киталт* – це не наш вираз, а чужий. У нас є свої ріднесенькі: *на зразок, на подобу, такі як тощо*.

А звідки взялися у нашому інформаційному просторі *мери, губернатори*? У Державних документах України таких посадових термінів немає. Чи то може Україну, як губернію, вже готують до входу в чужу державу? Мушу нагадати цим творцям *меро-губернаторів* про 1-ше Грудня 1991 року – День Всеукраїнського референдуму.

Та повернемося до технічної наукової термінології. Адже час найвищий наводити у ній лад. Усі ми пам’ятаємо, що серед шкільних предметів ми вивчали “*Хімію*”. У підручнику з хімії ми вивчали реакцію з назвою *хемосорбція*. Невже нікому не спадало на думку, що ці слова мають спільне походження. І походять вони від назви Давнього Єгипту – “*Хем*”, що у [1] означає тёмный (тьомний). І далі у [1] йдуть терміни “*хемосорбція*” (*хемосорбція*), “*хемосинтез*” (*хемосінтез*) ... Але ... *хцмія* (хімія). Я свідомо подаю ці терміни мовою оригіналу, щоб ви знали, звідки походить термін – *хімія*. На щастя є й інші джерела інформації, і то українського походження, у яких уже виправлена запозичена помилка, і ці терміни приведено до спільного кореня *хем*. До них належить [2]. У [2] на стор. 666 читаємо: *хемі* ..., *хем* ... (від лат. *chemia*). Далі йдуть пояснення терміну *хемосорбція* (від *хемо* ... і *сорбція*). То чи ж будемо продовжувати вести мову про *хімію хемію*? Очевидно – ні! Якщо хочемо мати *хімію*, то мусимо замінити літеру *e* на *i* у термінах *хемосорбція*, *хемосинтез* тощо. І тоді буде *хімосорбція*, *хімосинтез* тощо. Я ж дотримуюся *хемія*, *хемосорбція* тощо, як таких, що походять від *хем*.

Така ж сама ситуація з термінами: *магніт*, *магнетит*, *ферромагнетика* тощо. Має бути *магнет*, оскільки усі ці терміни походять від назви давньогрецького міста *Магнесія*.

Терміни *окиснення*, *розкиснення* походять від назви хемічного елемента *кисень*, тому *окиснення*, а не *окислення*. Останній термін походить від російського терміну *кислород* (кіслород). А звідси *окисление* (окісленіє).

Металургійна промисловість виробляє алюмінієві сплави, один з яких називається *силумін*. Назва цього сплаву походить від назви компонентів (складових сплаву): *сил*(іцій) і (ал)юмін(ій). Якщо опустити частини слів взяті у дужки, то прочитаємо *силюмін* [3, с.612], а не *силумін*.

На сторінках підручників з технології зустрічаємо термін *напівфабрикат*. Звідки ж походить цей термін? Латинський термін *fabrica* українською означає *майстерня*. Звідси походить *fabricatus* – *фабрикат*, тобто сфабрикований (виготовлений) для споживання. Продукт, який потребує додаткового оброблення відповідно, називають *напівфабрикатом*. Тепер замість *фабрикат* ми кажемо *продукт*, *продукція*, то, відповідно, мусить бути – *напівпродукт*, *напівпродукція*.

Розглянемо ще терміни: *матерія*, *матеріалізм*, *матеріальний* тощо. З'ясуємо їх походження. *Матерія* походить від латинського *materia*, що означає речовина. *Матеріалізм* – від латинського *materialis* – речовинний. Як бачимо, в обох випадках спільним є *materia*, то чому українською мовою маємо *матерія*, але *матеріальний*. Якщо ж є *матерія*, то відповідно повинно бути *матеріальний*, а не *матеріальний*. Чи не так?

Складовою частиною технологічної операції є технологічний перехід, який складається з ходів, які спричиняють зміну форми, розмірів і шорсткості поверхні і (або) властивостей оброблюваного об'єкта (сировини). Хід, який не спричиняє цих змін російською мовою називається *холостой ход*. У [7] цей термін просто переписали українською мовою – *холостий хід*, автор [8] пропонує його перекладати, як *яловий хід*. Перший – це російський термін. І від того, що його переписали українською мовою він не став українським. Другий – *яловий хід* надається для тваринництва, коли йдеться про велику рогату худобу. Звідси його запозичили. Ні перший, ні другий терміни не надаються для заміни російського – *холостой ход*. То ж мусимо шукати у нашій мові давно забуті терміни або творити їх. Бо ж кожного народу мова розвивається, а терміни творяться. Пригадуються мені слова Івана Пулюя, професора Празької високої технічної школи, які він написав у листі (1893р.) до свого товариша гімназійних років Олександра Барвінського, посилаючи йому свою статтю, написану українською мовою, до “Записок НТШ”: “Слово струя здаєсь мені наче б чуже. Кажуть у нас “протікати”, так зробив я слово “протока”. Щось подібне вчинила я: з двох слів *марний* і *хід* зробила одне – *марнохід*. Таким чином я вирішила для себе проблему *холостого* чи *ялового* ходу. А що на це скажете ви?

Навіть кілька поданих прикладів свідчить про те, що нам необхідно працювати над створенням технічних тлумачних словників. У процесі роботи над такими словниками багато українських термінів повернеться із забуття, ще більше уточниться і разом з тим створюються нові, які відображатимуть суть процесу, явища чи речей. Адже кожен термін – це образ, який полегшує сприйняття інформації. У цій поважній справі мусять взяти участь колективи фахівців кожної окремої гілки науки, а не одинаки-аматори. Крім того до цієї відповідальної праці треба запросити знавців української та іноземних мов. За відродження української мови і української наукової термінології повинні взятися і викладачі високих шкіл, адже вони готують фахівців для народного господарства України. Сьогодні перед викладачами високої школи стоїть важливе завдання: вивчити самому і навчити інших. Це не легка, але дуже важлива, потрібна і почесна праця. “Нумо до праці, брати”, як писав Павло Грабовський.

1. Большой энциклопедический словарь. Химия. 1998. С.651. 2. Словник інішомовних слів. – Наукова думка, К., 2000. 3. Словник інішомовних слів. – Гол. ред. укр. Рад. Енциклопед, 1975. 4. Словник української мови. – К.: Наукова думка. 1970–1980. – В 11-ти томах. 5. Б.Д.Грінченко. Словарь украинского языка. К., 1909. 6. М.Фасмер. Этимологический словарь русского языка. – М.: «Прогресс» 1973. 7. Українсько-російський словник. – К., Гол.ред.Укр. Рад.енцикл. 1976. 8. Г.Сулм. Питання побудови національної термінології в механіці. Тези II-ої Міжнародної конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. Вересень 21–24, 1993. Україна, Львів.